

Пилип СЕЛІГЕЙ

Національна академія наук України

До проблеми авторської індивідуальності в науковому стилі

Якщо порівняти основні мовні стилі за таким параметром, як співвідношення загального й індивідуального, їх можна розташувати в такій послідовності: розмовний, художній, публіцистичний, науковий, діловий. У розмовному стилі індивідуальність виявляється найбільше, у діловому – найменше. Наукові тексти, хоч і не позбавлені вияву авторського „Я”, загалом тяжіють до стандарту. Тут мовну індивідуальність розглядають переважно як необов’язкову й навіть як невласливу. Які при цьому висувають аргументи?

Аргумент перший. У минулі століття, коли кількість учених була відносно невеликою, та сама людина нерідко поєднувала в собі хист науковця й письменника. Це сприяло „охудожненню” наукового викладу. Згодом наука перестала бути елітною сферою, коло вчених незмірно розширилося і поєднання наукових та літературних талантів у одній особі стало рідкісним. Мові науки не лишилося нічого іншого, як виробити стандартні засоби, що привело до переважання в ній загального над індивідуальним¹.

Аргумент другий. У наш час більшість дослідів ведуть і публікують не індивідуально, а колективно. Колективна монографія має сприйматися як цілісна розвідка, а отже має бути написана в одній стильовій манері. Якщо ж її розділи викладено різночасними стилями, вона перетвориться на простий тематичний збірник. Ось чому в сучасній науці індивідуальне авторське „Я” закономірно поступається колективному „Ми”. Варіювання мовних засобів зводиться до мінімуму. Науковий стиль дедалі більше уніфікується².

Аргумент третій. На відміну від мистецького твору, який завжди несе в собі відбиток особистості митця, твір науковий висвітлює об’єктивну істину, яка не залежить від волі того, хто її відкрив. Результати дослідів саме тому й можуть

¹ Н. Валгина, *Теория текста*, Москва 1998, с. 169.

² А. Пумпянский, *Введение в практику перевода научной и технической литературы на английский язык*, Москва 1981, с. 20–21.

бути досягнути й перевірені іншими науковцями, бо позбавлені особистісних моментів. Учений виробляє таке знання, в якому його власна присутність нічого не змінює. Отже, науковий стиль має культивувати такі засоби, які підкреслюють об'єктивність, безособовість пізнаного, не допускають проявів суб'єктивно-оцінного. „Непомітність” автора надає його висновкам загальної значущості. Крім того, уніфікований виклад зосереджує увагу читача на самому повідомленні, а не на особистості дослідника.

Аргумент четвертий. Друкована наукова продукція нині поставлена на конвеєр. Зростає вага лаконічних жанрів (тези, огляди, реферати, доповіді) та публікацій виробничо-технічного характеру, які потребують граничної інформативної насиченості. Звідси – активізація стандартно-клішованих засобів. Мовна оригінальність доречна в художньому творі, а в науковому автор має приглушувати її, віддаючи перевагу клішованим засобам.

Свого часу цей погляд активно обстоювала О. Лаптева. Оскільки мова науки, твердила вона, виробила стандартний і маловаріативний набір виражальних засобів, а чужостильові запозичення для неї неприйнятні, то авторові лишається все менше свободи вибору. Сам вибір стає атоматичним³. І навіть так: „Щоб написати в наш час наукову статтю, не треба взагалі вміти писати: досить мати у своєму розпорядженні лише певний, порівняно обмежений, набір мовних засобів”⁴. Нарешті, сувора засторога: „Якщо автор свідомо захоче вийти за межі цього набору, звільнитися з полону автоматизму, мова науки помститься йому: з-під його пера вийде що завгодно, але тільки не строго науковий твір”⁵.

Аргумент п'ятий (жартівливий). Індивідуальність мовлення вкрай небажана при експертному рецензуванні поданих на конкурс науково-дослідних проєктів. Адже за нею можуть вирахувати рецензента і, якщо відгук негативний, помститися йому.

Напозір усі ці доводи здаються переконливими. Проте, чим довше над ними міркуєш, тим більше закрадаються сумніви: чи завжди усунення індивідуального начала йде на користь справі? Текст наче й стає об'єктивним, але водночас із нього зникає присутність автора, починає віяти нудним шаблоном. Засилля розщеплених присудків, безособових зворотів, одноманітна побудова речень, брак образно-експресивних засобів – усе це зневиразнює і знеособлює виклад, породжує мовленнєву невизначеність і, як наслідок, послаблює комунікативний потенціал тексту.

³ О. Лаптева, *О некоторых синтаксических тенденциях в стиле современной русской научной прозы* [в:] *Развитие синтаксиса современного русского языка*, ред. Н. Поспелов, Е. Иванчикова, Москва 1966, с. 186–187.

⁴ *Idem*, *Внутристилевая эволюция современной русской научной прозы* [в:] *Развитие функциональных стилей современного русского языка*, ред. Т. Винокур, Д. Шмелев, Москва 1968, с. 131.

⁵ *Idem*, *Как пишут учёные* [в:] „Русская речь”, № 2, 1995, с. 56.

Нав'язування надмір жорстких стандартів, не в міру завзята боротьба з вдихненнями від шаблонів завдають науковому стилю чималої шкоди. Доречно згадати, що відмова у праві писати оригінально, як і взагалі відпирність до всього нового, в Україні сформувалася за тоталітарних часів, коли творча ініціатива була не в пошані, а свободу думки відверто переслідували. В ім'я „чистоти” з наукового стилю усували майже всі особистісні, суб'єктивно-емоційні елементи: вони, мовляв, суперечать точності й об'єктивності викладу. „Редактори, – згадує Н. Яковенко, – так ретельно виполювали всі авторські “відсебеньки”,... що вже повоєнне покоління науковців, яке заступило вцілілих у великих чистках 1930-х, схоже, просто не вміло писати “по-авторськи”. Це добре видно при наскрізному перегляді праць 1950–1980-х рр.: хоч якій тематиці їх присвячено, вони здебільшого здаються написаними однією рукою”⁶. По суті, всім авторам накидався один стиль – стиль редактора. Таке „редагування” нагадувало безперервний похорон індивідуальностей.

Застійна спадщина глибоко в'їлася в психіку окремих редакторів і рецензентів. Навіть сьогодні оригінальна за духом і викладом праця в деякого викликає скепсис: це, мовляв, не наука, а белетристика, не строгий виклад, а зайві красивості. Тож не дивно, що сучасний автор і далі боїться переступити стильові канони, і далі віддає перевагу штампам та стереотипам, і далі старанно приховує своє авторське „Я”. По суті, це якась утеча від стильової свободи.

І. Синиця слушно констатує, що науковий текст ми, мовознавці, все ще вивчаємо ізольовано від автора, лишаючи поза увагою його мовну особистість⁷. Гадаємо, причина в тому, що з тексту цю особистість попросту не видно. Б. Паскаль розрізняв книги, в яких можна познайомитися з автором і побачити його як людину, і книги, в яких видно лише автора⁸. На жаль, сучасний науковий текст рідко буває засобом авторизації – це радше засіб нівеляції. Ми не бачимо ні „кухні” дослідження, ні мотивів, з яких дослідник узявся за розвідку, ні його вражень від самого процесу...⁹.

Чому ж із наукового мовлення все ж не варто цілком вилучати особистісне начало? Без нього мова науки втратить гуманістичний вимір: складатиметься враження, що спілкуються не люди, а два автомати – передавач і приймач. Чим більше наука (надто гуманітарна) говоритиме сухою, заштампованою мовою, тим менше матиме зацікавлених читачів. Нам не лишатиметься нічого іншого, як ностальгійно згадувати мовну розкутість, властиву корифеям науки минулих епох. Крім того, якщо в науковому стилі виразність і неповторність

⁶ Н. Яковенко, *Вступ до історії*, Київ 2007, с. 285.

⁷ І. Синиця, *Языковая личность ученого-гуманитария XIX века*, Киев 2006, с. 10, 11.

⁸ Б. Паскаль, *Мысли* [в:] Ф. де Ларошфуко, *Максимумы*. Б. Паскаль, *Мысли*. Ж. де Лабрюйер, *Характеры*, Москва 1974, с. 117.

⁹ Тимчасом як яскраво індивідуальний науковий стиль таку можливість дає. Див., напр.: Н. Непийвода, *Автор наукового твору: спроба психологічного портрета* [в:] „Мовознавство”, № 3, 2001, с. 11–23.

стануть рідкісними, його не можна буде вважати взірцем літературного мовлення.

Так, зміст відкриття справді не залежить від особистості вченого. Кінцевий результат справді має бути об'єктивним, а його фіксація – точною й однозначною. Але шлях, яким дослідник прийшов до цього результату, завжди є суб'єктивним, навіть глибоко емоційним, бо тісно пов'язаний із пізнавальним інтересом, світовідчуттям, темпераментом, стилем мислення. Це, до речі, підтверджується випадками так званих однакових відкриттів (коли різні вчені незалежно один від одного доходять того самого результату). У кожного дослідника свої підходи до проблеми, свої способи й методи пізнання. Виходить, що наукова об'єктивність таки залежить від творчої індивідуальності. На етапі пошуків вона проявляється в ученого так само, як і в митця.

„Знеособлений виклад зосереджує увагу на предметі дослідження, а не на особистості дослідника” – не надто переконлива теза. Здається, все навпаки! Прочитуємо класика: „Чому хочуть, щоб автор був різноманітний у своєму стилі й звороті речень? Бо одноманітні звороти притуплюють увагу, а коли увага притуплена, ідеї і образи стають у нашому розумі менш ясними і справляють уже на нас слабе враження”¹⁰. Отже, індивідуалізоване мовлення впливає на читача більш дієво й багатобічно. Так само як індивідуальний стиль мислення легше збуджує цікавість і творчий підхід до проблеми.

Складніше стоїть питання про ступінь обов'язковості норм наукового стилю. Ясно, що їх треба дотримуватися. Але ясно й те, що надто суворе їх дотримання паралізуватиме мовну розкутість автора, а разом з нею і політ творчої думки. Де ж вихід? Слушно підмічено, що норм наукового стилю (ясності, переконливості, обґрунтованості, послідовності) годі досягти, якщо послуговуватися виключно словесними кліше¹¹. Стильові норми корисні тоді, коли допомагають глибше й точніше розкривати думку. Коли ж вони сковують думку, то починають заважати науковому мовленню виконувати його суспільне призначення. Звідси виливає, що авторська оригінальність може цілком вільно проявлятися в тих межах, у яких вона полегшує (а не утруднює) сприйняття змісту й не суперечить науковості. „Зрілість наукового стилю мови, – писав М. Жовтобрюх, – не виключає, а, навпаки, передбачає його індивідуальну багатогранність при додержанні, зрозуміло, основних вимог, що є спільними для всіх наукових праць”¹².

Ступінь вияву авторської індивідуальності залежить і від змісту. За спостереженнями Т. Радзівської, тексти, в яких викладено результати конкретних експериментів, є більш клішованими. Це свого роду звіти, що не несуть печаті

¹⁰ К. Гельвецій, *Про людину, її розумові здібності та її виховання*, Київ 1994, с. 297.

¹¹ Р. Будагов, *Литературные языки и языковые стили*, Москва 1967, с. 67.

¹² М. Жовтобрюх, *Науковий стиль української мови* [в:] „Мовознавство”, № 1, 1968, с. 12.

автора, мають вигляд серійного об'єкта й диктують свої правила організації змісту. Інформацію вони подають препаровано, виступаючи свого роду контейнером. Їхня стандартизована композиція корисна тим, що дає змогу швидко визначити жанрову належність тексту й легко знайти в ньому потрібні відомості.

Інша річ – тексти суто теоретичні. Зазвичай вони докладно відтворюють хід міркувань, зважують доводи „за” і „проти”, складаються зі щоразу інакшого набору мікротем. Їхня композиція не має готового шаблону й залежить від багатьох чинників, як-от комунікативна мета, рівень узагальненості, використання штучних мов, ставлення автора до змісту тощо¹³. Зрозуміло, що тексти другого типу дають незмірно більше простору для вияву індивідуальності¹⁴.

Важить і те, до якої науки належить текст. У природничих, точних і технічних науках індивідуальність проявити важче, ніж у соціогуманітарних, яким яскраво особистісна манера викладу властива органічно. Це, до речі, дає підстави спростувати тезу про лексичну обмеженість наукового стилю й часту повторюваність тих самих слів. Розмаїттям лексики науково-технічні тексти справді суттєво поступаються художній літературі, зате гуманітарні тексти багатством й оригінальністю свого словництва дорівнюють, а часом і перевершують публіцистичні тексти¹⁵.

Має рацію С. Гайда: наукова мова не є й не може біти цілком стереотипною й сформалізованою¹⁶. Бо якби вона складалася винятково з клішованих зворотів, хіба вченому була би потрібна стильова майстерність? *Чим більші літературні здібності вченого, чим краще володіє він мовою, тим важче втриматися йому в прокрустовому ложі штампів і стандартів. Його письмо автоматично втрачає стильову однорідність.* Навіть пишучи про спеціальні, вузькофахові проблеми, він прагне скористатися з усіх виражальних можливостей рідної мови. Не цурається навіть фразеологічних, образно-експресивних засобів. Деякі науковці вміють утілювати думку в такій блискучій формі, яка засвідчує дуже високу мовну обдарованість.

Характерний приклад – Ю. Шевельов. За його ясними, чіткими й логічними текстами відчувається рука справжнього майстра. Як ніхто інший умів він захопити читача предметом досліджуваної теми, розвитком теми, переконливістю аргументів. Струнка композиція дозволяє вільно стежити за розвитком думки. Іноді він удається до складних синтаксичних побудов, але виклад при цьому лишається

¹³ Т. Радзиевская, *Научный текст как представитель особого типа коммуникации* [в:] „Научно-техническая информация”, № 10, 1984, с. 3–4.

¹⁴ Утім, індивідуальність у науці настільки всевладна, що часом руйнує канони навіть текстів першого типу: „Читаючи звіт про вдалий експеримент, цікавим своєю новизною чи складністю, фахівець у цій галузі завжди відчуває, що за експериментатор стоїть за цією роботою” (Х. Крамерс, *Физики как стилисты* [в:] П. Эренфест, *Относительность. Кванты. Статистика*, Москва 1972, с. 254).

¹⁵ M. Rachwałowa, *Słownictwo tekstów naukowych*, Wrocław 1986, s. 71.

¹⁶ S. Gajda, *Współczesna polszczyzna naukowa – język czy żargon?*, Opole 1990, s. 117.

прозорим. Інтонація оповіді – переважно дружня, доброзичлива, хоч у полеміці стає задержувато-дошкульною. Кілька зразків його стилю:

(...) Через переслідування української науки й культури ці задуми не змогли здійснитися. Від грандіозного конструктивного плану залишилося лише, кілька бетонованих колон, простягнених у порожню височінь, з незаповненими прямокутниками між ними. Одначе і з цих недобудованих решток можна вгадати, куди йшла творча думка, хоч годі передбачити деталі замислу¹⁷;

До цих нових поглядів Б. Грінченка змусив час, а головне, змусила його практична участь у пресі. Галицькі мовні елементи стали для кожного журналіста такі доконечні й не уникненні, що жодна журналістична праця без них зробилася просто неможливою. Голос хутора, природний як примітивний інстинкт захисту своєї питомої мови в кожного мовця, але зовсім некорисний у людини, що виступає на громадській трибуні з широким розголосом, цей голос, що продиктував свого часу Б. Грінченкові його „Галицькі вірші”, тепер змушений був замовкнути під тиском обставин життя¹⁸;

(...) І. Нечуй-Левицький не може зрозуміти причин цього (роздмуханого і перебільшеного ним) явища. Це для нього щось безпричинне, незрозуміле, „чудне діло”: „І чудне діло скоїлося в нас. Українські письменники ніби закохались в деякі галицькі слова”. А найчудніше було, мабуть, те, що серед цих злочинних письменників був і... сам І. Нечуй-Левицький¹⁹.

На тлі радянських мовознавчих текстів тексти Ю. Шевельова вирізняються особливою внутрішню розкутістю, свободою самовираження. Його творчість „розхитує наші уявлення про науковий стиль як стиль строгий, позбавлений образності, з відсутністю будь-яких вільностей”²⁰. Стосовно Ю. Шевельова слухні слова, як він сам сказав колись про К. Михальчука: „...сьогодні ще можна читати його як живого, із зацікавленістю, з процесом співдумання”²¹.

Узагалі, виявляти власне „Я” – одна з фундаментальних потреб людини. Для науки індивідуальність тим більш природна, адже ця сфера за своєю суттю глибоко новаторська. Якщо кому й бракує індивідуальності в науці, так це тим, хто звик бродити второваними стежками. А великі вчені завше вирізнялися

¹⁷ Ю. Шевельов, *Портрети українських мовознавців*, Київ 2002, с. 76.

¹⁸ *Idem*, *Внесок Галичини у формування української літературної мови*, Київ 2003, с. 60.

¹⁹ *Ibidem*, с. 62.

²⁰ О. Муромцева, *Про стиль лінгвістичних праць Ю. В. Шевельова* [у:] *Видатний філолог сучасності (Наукові виклади на честь 85-ліття Юрія Шевельова)*, Харків 1996, с. 39.

²¹ Ю. Шевельов, *Портрети українських мовознавців*, Київ 2002, с. 112.

оригінальним підходом, нестандартним мисленням, інакшим баченням проблеми. „(...) Кардинальні відкриття у природничих і гуманітарних науках, – наголошувала Н. Непийвода, – можливі там, де стереотипи руйнуються. Відповідно, і твір неординарного вченого своїм мовним оформленням відрізняється від стандартизованих текстів. Яскраво індивідуалізований науковий твір свідчить про те, що його автор – непересічна особистість, яка може силою слова емоційно впливати на читачів”²². Звісно, це стосується не тільки науковців. Чи не кожна творча людина має яскраво неповторний ідіолект: „(...) Оскільки ми відчуваємо себе особистістю, ми прагнемо до власного мовлення, до свого індивідуального стилю. І чим глибше це відчуття, тим сміливіші, самобутніші, новіші й складніші наші висловлювання”²³.

Стандартизованість наукового стилю не повинна перекреслювати творче „Я”. Бо мовний стандарт дуже легко переростає в мовний штамп. *А той, хто звик писати штампами, починає й мислити штампами.* Компілятори та епігони, які не мають власних думок, не мають і власної манери викладу. Як відзначав А. Шопенгауер, самостійне мислення генія проявляється вже в самому викладі. Подібно до монарха, геній має в царстві умів найвищу безпосередність. Що ж до інших, то вони лише посередники, передавачі чужих думок – і це видно за їхнім вторинним, безхарактерним стилем²⁴.

Отже, надміру жорсткий стандарт – небезка для творчості. З наукових текстів не повинен „зникати” автор. Оригінальна ідея завжди долає бар’єри стереотипності, а тому втілюється в нових мовних формах. Справжній учений шукає не тільки істину, а й способи, як найкраще її подати. І чим певніше почуватися у своїй галузі, тим розкутіше викладає думки. Дехто з таких учених „з’являється” в тексті в буквальному сенсі:

*Я не бачу жодної потреби сперечатися з Ю. Р. Шелягом-Сосонком з приводу об’єктивності, переконливості і наукової етичності запропонованих ним положень. Хай читачі нашого журналу самостійно і незалежно їх оцінять. Наведу лише декілька його положень і тверджень, які у мене викликають протест і подив, а інколи навіть роздратування й обурення*²⁵;
Далі в цій публікації вказано на світоглядну дволикість шістдесятництва – офіційне, пов’язане з соцреалізмом, і неофіційне, що від нього відійшло й опинилося за ґратами. Зовні це може здатися правдою. Але це така правда, як можливі мої уявлення й розповіді

²² Н. Непийвода, *op. cit.*, с. 22.

²³ К. Фосслер, *Позитивизм и идеализм в языкознании (Извлечения)* [в:] В. Звегинцев, *История языкознания XIX–XX веков в очерках и извлечениях*, ч. 1, Москва 1964, с. 325.

²⁴ А. Шопенгауэр, *Собрание сочинений*, т. 5, Москва 2001, с. 385.

²⁵ К. Ситник, *Теоретичні й дискусійні питання ботаніки в Україні на сучасному етапі* [в:] „Український ботанічний журнал”, № 2, 2008, с. 268.

*про зворотній бік Місяця: є там кратери, якісь западини, срібний пил тощо, але істинної картини про місяць і структуру його поверхні такі розповіді не дадуть; треба там побувати й описати все з позицій космосу*²⁶;

*Дехто нотатками нехтує, покладаючись на пам'ять, – вільному воля, коли він уважає її аж такою потужною, тільки нехай не нарікає, як сяде писати текст. Адресуючи свою пораду особам із такою самою скромною пам'яттю, як моя, пропоную дотримуватися в записках усе тієї ж тріади...*²⁷.

У тому, що авторська індивідуальність не суперечить ідеалові науковості, нас переконає мовна практика видатних учених – блискучих стилістів. Для них слово було знаряддям, яке вони добре опанували й поставили собі на службу. Вільні від канонів, схем і штампів, вони вміли сполучати наукову точність і ґрунтовність з елементами розмовності, образності, белетристичності (аж до ліричних відступів). Написану ними сторінку неважко впізнати серед сотень інших сторінок. Бо там із кожного рядка прозирає стильова розкріпаченість і мовно-естетична досконалість.

В Україні серед найперших таких учених був М. Костомаров. Його історичні студії вражають експресією, динамікою, розмаєм колоритних деталей. Для змалювання він обирав переважно ті події, які були сповнені сюжетної гостроти й духовної напруги. Його тритомник *Богдан Хмельницький* (1857), за свідченням сучасника, „читали із захватом навіть ті люди, які ніколи у своєму житті не розгорнули жодної книги з руської історії”²⁸. Високо оцінив книгу й М. Грушевський, стверджуючи, що при всіх своїх слабких сторонах вона на довгі часи лишилася не тільки художнім утіленням, а й головною науковою працею про ту добу²⁹. Сучасний історик-україніст із Петербурга Т. Таїрова-Яковлева на запитання, чому з усієї славістики вона обрала саме історію України та ще й таку малопріємну, сповнену інтриги і зрад добу Руїни, відповіла: „(...) Я в дитинстві цікавилася військовою, чи, точніше, військово-пригодницькою історією, а коли мені було років 13, трохи дізналася про козацтво, прочитавши „Богдана Хмельницького” Костомарова. І це стало любов'ю на все життя”³⁰. Як бачимо, майстерний автор здатен не тільки зацікавити читачів, а й залучити з їх числа учнів і послідовників.

Із зарубіжних істориків як неперевершені майстри слова уславилися шотландець Т. Карлейль – автор відомих праць *Історія Французької революції* (1837)

²⁶ М. Наєнко, *Історія українського літературознавства*, Київ 2003, с. 335.

²⁷ Н. Яковенко, *op. cit.*, с. 302.

²⁸ П. Полевой, *Историк-идеалист* [в:] „Исторический вестник”, № 2, 1891, с. 508.

²⁹ М. Грушевський, *Історія України-Руси*, т. 8, Київ 1995, с. 216.

³⁰ К. Липа, *Мазепинка з Пітера*, <http://tyzhden.ua/Publication/2504/PrintView>, [25.12.2014].

і *Герої, культ героїв і героїчне в історії* (1841), німець Т. Моммзен, який за тритомну *Римську історію* (1854–1857) став лауреатом Нобелівської премії з літератури (авторів нехудожніх творів, що її отримали, – одиниці), росіянин В. Ключевський, що запровадив нові композиційні прийоми в жанр історичного портрета, піднявши його до рівня високохудожньої прози.

Звісно, можуть зауважити: сам предмет історичної науки такий, що дає найбільші можливості писати цікаво, завойовуючи увагу широких читацьких мас. Почасти так воно і є. Але це не означає, що предмет інших наук таких можливостей не дає.

Якщо знову звернутися до вітчизняної науки, варто відзначити високі естетично-стильові якості текстів економіста В. Навроцького, хіміка Ю. Гірняка, фізиків В. Левицького та І. Пулюя, інших західноукраїнських учених XIX – початку XX ст. Н. Зелінська, яка всебічно проаналізувала поетику їхніх текстів, дійшла висновку, що „за справу творення української наукової літератури бралася дійсно творча еліта нації, що уміла гарно писати”³¹. Наприклад, один із батьків української фізичної хімії Юліан Гірняк кожен свою статтю перетворював на спільну з читачем „прогулянку” по експерименту³².

Серед науковців нашого часу такими були, наприклад, праці метра вітчизняного театрознавства Ю. Станішевського: „Ворог усякої наукоподібності й наукоподібних слів, він створював серйозні дослідження, які читаються як захоплюючі книжки. Він справедливо вважав..., що мистецтвознавча праця в ідеалі має бути співвідносною з досліджуванним явищем, тобто бути непересічним мистецьким явищем”³³.

Справжніми віртуозами стилю були видатні фізики П. Еренфест, Е. Шредінгер, М. Планк, Н. Бор. Їхня мова строго наукова й водночас насичена яскраво індивідуальними рисами. Однією з найпопулярніших у світі книг із фізики є *Фейнманівські лекції* (1964–1966) – не в останню чергу завдяки мовній майстерності авторів. Ясністю, простотою відзначалися публікації класиків хімії А. Лавуазьє й А. Муассана. Ч. Дарвін органічно поєднував строгі докази з невимушеними розповідями про хід своїх роздумів, не цураючись при цьому образних засобів. Тональність його творів нагадує наукову бесіду: „Уявіть вченого-садівника, який водить гостей своїм господарством і, зупиняючись поміж грядками та клумбами, дає їм пояснення; або зоолога-любителя, що показує питомник добрим друзям”³⁴. Високим стильовим рівнем позначені праці й інших ушлюблених біологів – Ч. Томсона, К. Лоренца, І. Павлова.

³¹ Н. Зелінська, *Поетика приголошеного слова: Українська наукова література XIX – початку XX ст.*, Львів 2003, с. 88.

³² *Ibidem*.

³³ Р. Коломієць, *Науковець, митець, мрійник (Пам'яті члена-кореспондента АМУ Ю. О. Станішевського)* [в:] „Актуальні проблеми мистецької практики і мистецтвознавчої науки: Мистецькі обрії”, ред.-упоряд. В. Щербак, вип. 2, Київ 2009, с. 384.

³⁴ О. Мандельштам, *Полное собрание сочинений и писем*, т. 3, Москва 2011, с. 324.

Як німецькомовного стиліста психолога й лікаря З. Фройда ставлять на один рівень із Лютером, Шиллером і Гайне³⁵, вважають родоначальником нового літературного жанру, що строго клінічні описи подає в шатах високохудожнього й водночас прозорого викладу³⁶. Деякі терміни, запропоновані батьком психоаналізу, ввійшли навіть у повсякденне мовлення (*нідсвідомість, комплекс*). Він не отримав Нобелівської премії з фізіології та медицини, зате став лауреатом престижної Літературної премії ім. Й. Гете (у 1930 р.).

Уміння мислити й писати нестандартно читачі цінують більше, ніж нейтральний виклад чужих ідей (хай навіть і дуже ерудований). Така манера викладу „провокує” думку й здатна здобути авторові більше послідовників. Особливо це стосується гуманітарних наук. Скажімо, Ф. Ніцше писав аж ніяк не академічним стилем – яскраво, образно, афористично, місцями навіть епатажно. Він і сьогодні спокушає поціновувачів філософської мудрості. Завдяки метафорично-парадоксальній стилістиці баламутить розум інтелектуалів праця О. Шпенглера *Присмерк Заходу*, дарма що фахівці не вважають її надто серйозною³⁷. Один із героїв А. Дімарова так відгукується про науково-публіцистичний твір І. Дзюби *Інтернаціоналізм чи русифікація*: „Цей чортів автор заклав таку вибухівку, що спроможна рознести цілу державу”³⁸. І далі: „Я давно не стрічав такого ясного викладу думок, такої відточеної публіцистики. Хоча багато з чим був не згоден, подумки вступав у суперечку... У мене весь час було таке відчуття, наче мене б'ють по щоках. Навідліг. Долонь не жаліючи. Наче я особисто був винен у тому, над чим так побивався автор”³⁹.

Наукова література, яку вважають класичною, майже завжди позначена печаттю авторської індивідуальності. До таких книг ми вертаємося знову й знову, отримуючи не лише розумове, а й мовно-естетичне задоволення (схоже на те, яке приносять шедеври красного письменства).

Мовна вправність дає науковцеві шанс досягти успіхів і в поширенні наукових знань. Високо цінують читачі популярні книжки, що їх створили відомі вчені – зоолог А. Брем, ботаніки К. Тимірязєв і К. Ситник, цитолог і біохімік К. де Дюв, біолог і палеонтолог С. Гулд, етолог і біолог К. Докінз, фізики й астрономи С. Брауде, К. Саган, Ст. Гокінг, Б. Грін, математики Дж. Літлвуд, Г. Штейнгауз, Б. Мандельброт та багато інших. Науково-популярна література нітрохи не знижує високий академічний статус своїх авторів. Навпаки, примножує їхню славу, а разом і славу науки, про яку вони пишуть.

Іноді популярне видання сягає рівня наукового. У передмові до дитячої книжки М. Бронштейна *Сонячна речовина* Л. Ландау відзначив, що її написано

³⁵ Х. Касафонт, *Зигмунд Фрейд*, Москва 2006, с. 28.

³⁶ Р. Дадун, *Фрейд*, Москва 1994, с. 129.

³⁷ Н. Яковенко, *op. cit.*, с. 192.

³⁸ А. Дімаров, *Самосуд: Повісті. Оповідання. Етюди*, Київ 1999, с. 58.

³⁹ *Ibidem*, с. 59.

настільки просто й захопливо, що вона зацікавить не лише школярів, а й фізиків-професіоналів⁴⁰. Американський популяризатор математики М. Гарднер завжди знаходив спосіб розповісти про складне в яскраво-парадоксальній формі. Його математичні ігри та головоломки не просто тішили читацьку публіку, а й ставали поштовхом для проведення серйозних наукових дослідів.

Дар слова дає змогу спопуляризувати навіть ті галузі, які, здавалося б, для цього не дуже й надаються. Академіка О. Ферсмана (учня В. Вернадського) непокоїло те, що занудні підручники відлякують молодь від його улюбленої науки – мінералогії. Він вирішив спробувати сили в популярному жанрі. І небезуспішно: під його жвавим пером мертве каміння „оживало”. На самому початку книги або розділу він умів поставити проблему так, що читач уже не міг відірватися, не дізнавшись, як вирішиться поставлене питання⁴¹. Поезія, естетика, філософія, історія – всі свої зацікавлення О. Ферсман навчився ставити на службу мінералогії, щоб причарувати читача красою дивовижного каміння.

Зрозуміло, що успішно працювати в науково-популярному жанрі можуть лише ті вчені, які майстерно володіють словом, а отже мають виразно індивідуальний стиль.

Згадаймо й тих науковців, чий багатогранний талант яскраво проявився в красному письменстві. У першій чверті ХХ ст. видатний сходознавець і славіст А. Кримський, історики М. Грушевський і Д. Яворницький видавали прозові та поетичні твори. Українські лікарі М. Амосов, П. Бейлін і Ю. Щербак відомі як автори книжок художньої, художньо-документальної та науково-публіцистичної прози. Український мовознавець А. Непокупний написав поетичну збірку *Золото вікон* (1989). Французький ентомолог Ж. Фабр – автор кількох поем, польський фізик Л. Інфельд – кількох повістей, науково-фантастичну прозу писав засновник кібернетики Н. Вінер. Усі вони прийшли в літературу з науки. А дехто долає протилежний шлях: приходять у науку з літератури. Скажімо, видатний український прозаїк В. Шевчук в останні десятиліття створив кілька цінних монографій з історії української культури та літератури. Всесвітньовідомий польський письменник С. Лем – автор філософсько-соціологічних праць, присвячених питанням кібернетики, космонавтики, футурології.

Підбиваючи підсумки, доречно нагадати, що наукова мова – не якась незалежна мова, а частина літературної мови. А в цій останній криються величезні й ще не зжиті ресурси для точного й виразного висловлення змісту, зокрема й суто новаторського. Маючи наукову цінність, наукові праці повинні мати й цінність культурну, тобто зберігати зв'язок із літературними традиціями кон-

⁴⁰ Г. Горелик, В. Френкель, *Матвей Петрович Бронштейн (1906–1938)*, Москва 1990, с. 216.

⁴¹ Э. Лазаревич, *Искусство популяризации науки*, Москва 1978, с. 137.

кретного народу, спиратися на багатство його мови, на природну та мистецьку метафоричність тощо⁴².

Текст – це продовження особистості автора, і навряд чи доцільно обмежувати когось у праві різноманітиту своє мовлення. Особливо якщо йдеться про власний підхід до теми, своєрідну інтонацію, прагнення уникати канцелярщини, сухості, словесних штампів. Ось чому надмірна знеособленість навряд чи може бути рекомендована як норма наукового мовлення. В ученого має бути своє стильове обличчя. Він може не володіти художнім даром, але літературною мовою, зокрема засобами індивідуалізації, володіти повинен.

Практика показує, що строга науковість і мовна індивідуальність – не є чимось несумісним. Завдяки високій культурі думки тексти видатних учених відповідають основним вимогам до наукового стилю (ясність, стислість, точність, логічна послідовність, композиційна чіткість), а завдяки яскравій авторській індивідуальності – відхиляються від деяких інших вимог (беземоційність, безобразність, підкреслена книжність тощо). У результаті науковий зміст справляє на читача глибший інтелектуальний вплив, ніж це було б у разі суто знеособленого викладу.

Не випадково в післятоталітарну добу, коли гуманітарні тексти стали вільнішими за змістом, вони стали й розкутішими за мовленнєвим оформленням. У них побільшало образності, експресивності, трапляються навіть нотки іронії та гумору. Все це зближує сучасний науковий стиль з публіцистичним. Мовні засоби й багатства, що ними успішно послуговуються майстри наукової прози, мають стати предметом спеціальних розвідок.

ДЖЕРЕЛА

Наєнко М., *Історія українського літературознавства*, Київ 2003.

Ситник К., *Теоретичні й дискусійні питання ботаніки в Україні на сучасному етапі* [в:] „Український ботанічний журнал”, № 2, 2008, с. 263–273.

Шевельов Ю., *Внесок Галичини у формування української літературної мови*, Київ 2003.

Шевельов Ю., *Портрети українських мовознавців*, Київ 2002.

Яковенко Н., *Вступ до історії*, Київ 2007.

⁴² Н. Зелінська, *Наукове книговидання в Україні: Історія та сучасний стан*, Львів 2002, с. 240.

ЛІТЕРАТУРА

- Будагов Р., *Литературные языки и языковые стили*, Москва 1967.
- Валгина Н., *Теория текста*, Москва 1998.
- Гельвещій К., *Про людину, її розумові здібності та її виховання*, Київ 1994.
- Горелик Г., Френкель В., *Матвей Петрович Бронштейн (1906–1938)*, Москва 1990.
- Грушевський М., *Історія України-Руси*, т. 8, Київ 1995.
- Дадун Р., *Фрейд*, Москва 1994.
- Дімаров А., *Самосуд: Повісті. Оповідання. Етюди*, Київ 1999.
- Жовтобрюх М., *Науковий стиль української мови* [в:] „Мовознавство”, № 1, 1968, с. 3–13.
- Зелінська Н., *Наукове книговидання в Україні: Історія та сучасний стан*, Львів 2002.
- Зелінська Н., *Поетика приголомшеного слова: Українська наукова література ХІХ – початку ХХ ст.*, Львів 2003.
- Касафонт Х., *Зигмунд Фрейд*, Москва 2006.
- Коломієць Р., *Науковець, митець, мрійник (Пам’яті члена-кореспондента АМУ Ю. О. Станішевського)* [в:] „Актуальні проблеми мистецької практики і мистецтвознавчої науки: Мистецькі обрії”, ред.-упоряд. В. Щербак, вип. 2, Київ 2009, с. 384–385.
- Крамєрс Х., *Физику как стилисты* [в:] ред. П. Эренфест, *Относительность. Кванты. Статистика*, Москва 1972, с. 249–260.
- Лазаревич Э., *Искусство популяризации науки*, Москва 1978.
- Лаптева О., *Внутристилевая эволюция современной русской научной прозы* [в:] *Развитие функциональных стилей современного русского языка*, ред. Т. Винокур, Д. Шмелев, Москва 1968, с. 131.
- Лаптева О., *Как пишут учёные* [в:] „Русская речь”, № 2, 1995, с. 55–62.
- Лаптева О., *О некоторых синтаксических тенденциях в стиле современной русской научной прозы* [в:] *Развитие синтаксиса современного русского языка*, ред. Н. Поспелов, Е. Иванчикова, Москва 1966, с. 186–233.
- Липа К., *Мазепинка з Пітера*, <http://tyzhden.ua/Publication/2504/PrintView>, [25.12.2014].
- Мандельштам О., *Полное собрание сочинений и писем*, т. 3, Москва 2011.
- Муромцева О., *Про стиль лінгвістичних праць Ю. В. Шевельова* [в:] *Видатний філолог сучасності (Наукові виклади на честь 85-ліття Юрія Шевельова)*, Харків 1996, с. 37–42.
- Непийвода Н., *Автор наукового твору: спроба психологічного портрета* [в:] „Мовознавство”, № 3, 2001, с. 11–23.
- Паскаль Б., *Мысли* [в:] Ф. де Ларошфуко, *Максимы*, Б. Паскаль, *Мысли*. Ж. де Лабрюйер, *Характеры*, Москва 1974.
- Полевой П., *Историк-идеалист* [в:] „Исторический вестник”, № 2, 1891, с. 501–576.
- Пумпянский А., *Введение в практику перевода научной и технической литературы на английский язык*, Москва 1981.
- Радзиевская Т., *Научный текст как представитель особого типа коммуникации* [в:] „Научно-техническая информация”, № 10, 1984, с. 1–6.
- Синица И., *Языковая личность ученого-гуманитария ХІХ века*, Киев 2006.

Фосслер К., *Позитивизм и идеализм в языкознании (Извлечения)* [в:] В. Звегинцев, *История языкознания XIX–XX веков в очерках и извлечениях*, ч. 1, Москва 1964, с. 324–335.

Шевельов Ю., *Портрети українських мовознавців*, Київ 2002.

Шопенгауэр А., *Собрание сочинений*, т. 5, Москва 2001.

Яковенко Н., *Вступ до історії*, Київ 2007.

Gajda S., *Współczesna polszczyzna naukowa – język czy żargon?*, Opole 1990.

Rachwałowa M., *Słownictwo tekstów naukowych*, Wrocław 1986.

ON THE PROBLEM OF AN AUTHOR'S PERSONALITY IN ACADEMIC DISCOURSE

In the paper the pros and cons of expressing an author's personality in academic style have been analyzed. The idea that extremely depersonalized academic texts incur considerable stylistic losses has been defended. The necessity of presenting a well-balanced expression of an author's personality has been proved.

Key words: academic discourse, academic text, author's personality, language skills.